

सि. वि. आर. कार्यक्रम संचालन निर्देशिका

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रम संचालन निर्देशिका, २०६८

प्रस्तावना :

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संरक्षण, प्रवर्द्धन र अधिकारका लागि नीतिगत व्यवस्था, योजना, कार्यक्रम संचालन, श्रोत परिचालनका निमित्त सम्बद्ध सरकारी, गैर सरकारी साझेदार निकाय बीच समन्वय गर्ने कार्य महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले गर्दै आएको छ ।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धी, अपाङ्गता सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय घोषणा, नीति र मान्यता अनुरूप नेपाल सरकारले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सर्वाङ्गिण हित र पुनर्स्थापनाको लागि विविध नीति तथा कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समुचित पुनर्स्थापना, अधिकार तथा समान अवसर सुनिश्चित गर्न अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि अवसर समानिकरण सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रामाणिक नियममा उल्लेखित समुदायमा आधारित पुनर्स्थापनाको अवधारणा र नीतिलाई नेपाल सरकारले आत्मसात गर्दै आएको छ । हाल आएर अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी, २००६ जारी भई नेपालले यसको अनुमोदन गरी पक्ष राष्ट्र समेत भई सकेको छ । यस क्रममा यस महासन्धीको भावना अनुरूप एवं अपाङ्ग सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्ययोजना, २०६३ को माध्यमद्वारा समुदायमा आधारित पुनर्स्थापना Community Based Rehabilitation, (CBR) कार्यक्रम क्रमश विस्तार गर्दै जाने नीति छ ।

सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समुदायमै व्यवस्थित एवं सम्मानपूर्ण पुनर्स्थापन गर्ने कार्यमा स्थानीय निकाय, सामुदायिक एवं गैर सरकारी संघ संस्थाहरू एवं नीजि संघ संस्थाहरू समेत सबैको महत्वपूर्ण एवं निर्णायक भूमिका रहन्छ । समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रमको माध्यमबाट यस्ता निकाय एवं संघ संस्थाहरूको भूमिका सुनिश्चित गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई परिवार र समुदायमै सम्मानपूर्ण पुनर्स्थापन गर्ने उद्देश्य पूरा गर्न स्पष्ट मार्ग दर्शन आवश्यक भएकोले सरकारले यो निर्देशिका जारी गरेको छ ।

परिच्छेद १

प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :

- क) यस निर्देशिकाको नाम अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रम संचालन पुस्तिका रहेको छ ।
- ख) यो निर्देशिका नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएपछि तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. परिभाषा :

- क) “समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन” भन्नाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई स्वास्थ्य, शिक्षा, तालिम, रोजगार, आयआर्जन, व्यावसाय, जस्ता आधारभूत सेवामा पहुँचको व्यवस्था गर्दै आफ्नै समुदाय र परिवारमा राखी आत्मनिर्भर तुल्याउने र उनिहरूको सामाजिक सहभागितालाई अभिवृद्धि गर्दै शसक्तिकरण समेत गर्दै लाने एकिकृत र शृखलाबद्ध कार्यलाई सम्भन्नु पर्दछ ।
- ख) “मन्त्रालय” भन्नाले नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयलाई सम्भन्नु पर्दछ ।
- ग) “सि.वि.आर कार्यक्रम” भन्नाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रम (Community Based Rehabilitation, CBR) सम्भन्नु पर्दछ ।
- घ) “अपाङ्गपन” भन्नाले यस निर्देशिका अनुसूची-१ मा उल्लेख भए बमोजिम विभिन्न प्रकारका अपाङ्गताहरूको प्रकृति र अवस्थालाई जनाउँदछ ।

परिच्छेद-२

२. समुदायमा आधारित पुनर्स्थापनको उद्देश्य, अवधारणा, लक्ष्य र अपाङ्गपनको वर्गीकरण

२.१. उद्देश्य : सि.वि.आर. को उद्देश्य देहाय बमोजिम रहेको छ ।

- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू प्रति समाज र परिवारमा सकारात्मक धारणाको विकास गर्ने ।
- अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको सबै पक्षको विकासको लागि स्थानीय समुदाय र विकास निकायलाई परिचालन गर्दै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागिता बढाउने ।
- अपाङ्गता हुन नदिन समयमै पहिचान, रोकथाम न्यूनिकरण र अपाङ्गता भएकाहरूलाई चिकित्सकीय र अन्य सेवाद्वारा पुनर्स्थापन गर्ने ।
- सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू (शारीरिक, दृष्टिविहिन वा न्यूनदृष्टियुक्त, बहिरा तथा सुस्त श्रवण, श्रवणदृष्टिविहिन, स्वर तथा बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता, मानसिक अपाङ्गता, बहु अपाङ्गता) लाई विभिन्न समान अवसरका सेवा (शिक्षा, स्वास्थ्य, तालिम, नेतृत्व विकास, लघु ऋण, सहायक सामग्री आदि) उपलब्ध गराई र सामाजिक शसक्तिकरण गराई आर्थिक एवं सामाजिक रूपमा विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउने र अन्य नागरिक सरह सक्षम र स्वावलम्बी बनाउने ।

२.२ समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रमको अवधारणा : समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रमको

आधारभूत अवधारणा देहाय अनुसार छन्

- स्थानीय समुदायकै नेतृत्व र पहलमा कार्यक्रम संचालन, व्यवस्थापन हुने ।
- स्थानीय स्वयंसेवी संस्था, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र यीनका परिवारबाट क्रियाकलापको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन एवं अनुगमन मूल्याङ्कनमा निर्णायक भूमिका रहने ।
- सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका निमित्त सेवा, सुविधा र अवसर उपलब्ध गराउँदै यस्ता समुदायहरूलाई विकास सम्बन्धी सबै क्रियाकलापमा समान सहभागी गराइने ।
- CBR Approach को कार्यान्वयन प्रकृति र स्वरूप लचिलो भएका कारण स्थानीय आवश्यकता एवं परिवेश अनुरूप संचालन हुने ।
- सि.वि.आर.ले अपाङ्गता भएका व्यक्तिको समग्र (Holistic) पक्षको शृखलाबद्ध विकास गर्न
- अपाङ्गताको मुद्दालाई विकासको विषय मान्दै सामुदायिक, सहभातिगामूलक र निरन्तर क्रियाशिलताका आधारमा मूलतः अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवन सहज र सम्मानित तुल्याउने लक्ष्य लिएको छ ।

२.३. समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रमको लक्ष्य : सी.वी.आर. अवधारणालाई सन् १९७८ ताका विश्व स्वास्थ्य संघ तथा संयुक्त राष्ट्र संघका अन्य निकायहरूले प्रवर्द्धन गर्ने गरेको भएतापनि हाल यो अपाङ्गता व्यवस्थापनको क्षेत्रमा विश्वव्यापी अवधारणाको रूपमा विकास भएको छ । सी.वी.आर.अवधारणालाई अझै परिस्कृत र परिमार्जित बनाउन यसको ऋण्डै ३ दशकको अभ्यास, सिकाई, सरकारी तथा गैरसरकारी निकाय, संयुक्त राष्ट्र संघ, द्विपक्षिय विकास निकाय, स्वावलम्बी संस्थाहरू समेतको सहकार्यबाट सन् २०१० मा सि.वि.आर.को सर्वमान्य आधारभूत अवधारणा र निर्देशिका तयार भएको छ । यो पछिल्लो निर्देशिका अनुसार सि.वि.आर.अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागिता, समाजमा समावेशीकरण र गुणस्तरिय जीवनको लागि बहुपक्षिय रणनीतिको रूपमा विकास भएको छ । यस निर्देशिकाले सी.वी.आर. कार्यक्रम लाई स्वास्थ्य र पुनर्स्थापना, शिक्षा, जीवन निर्वाह, सशक्तिकरण र सामाजिक विकास जस्ता मुख्य ५ वटा कार्यक्षेत्रहरूमा विभाजन गरि दिशानिर्देश गरिएको छ । सी.वी.आर.कार्यक्रमले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धी, २००६ ले तय गरेका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समग्र मानव अधिकारहरू समेतलाई सी.वी.आर.कार्यक्रमले एकीकृत रूपमा सम्बोधन गरेको देखिन्छ ।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रमले सामान्यतः सामुदायिक विकासका गतिविधिहरूमा स्थानीय स्तरमै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समान अवसर प्रदान गर्दै पुनर्स्थापनाको माध्यमबाट उनीहरूलाई समाजमा समाहित गराउँदछ । सी.बी.आर.को कार्यान्वयन अपाङ्गता भएका व्यक्ति, स्वयं उनीहरूको परिवार, समुदाय र उपयुक्त स्वास्थ्य, शिक्षा, व्यावसायिक सामाजिक विकाससंग सम्बन्धित संस्थाहरूको संयुक्त प्रयासबाट हुन्छ ।

सी.बी.आर.ले अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई उनीहरूको शारीरिक र मानसिक क्षमतालाई अधिकतम हदसम्म विकास गरी सशक्त तुल्याउन मद्दत गर्दछ । उपलब्ध नियमित आधारभूत सेवामा उनीहरूको पहुँचलाई स्थानीय स्तरमै सहज एवं कम खर्चिलो ढंगले सुनिश्चित गर्दै समुदायलाई समाजमा सक्रिय योगदान गर्न सक्ने सदस्यको रूपमा विकास गर्दछ । समुदाय एवं सरोकारवाला व्यक्तिहरूको चेतना र धारणामा व्यापक परिवर्तन ल्याई अवरोधमुक्त अधिकारमा आधारित समाज स्थापित गर्न मद्दत गर्दछ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विकासका सबै क्रियाकलापमा समाहित गरी अन्य नागरिकहरूसरह राष्ट्रिय विकासको मूल प्रवाहमा सामेल गर्ने लक्ष्य सि.वि.आर.ले लिएको छ ।

२.४ अपाङ्गताको वर्गिकरण :

सि.वि.आर. कार्यक्रम संचालनका क्रममा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू पहिचान गर्न अपांग संरक्षण तथा कल्याण ऐन २०३९ को दफा ३ अनुसार नेपाल सरकारबाट नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना अनुरूपको परिभाषा र मापदण्ड अनुसरण गरिएकोछ । जस अनुसार अपाङ्गताको प्रकृति अनुरूप अपाङ्गतालाई सात प्रकारमा निर्धारण गरेको छ । जस्तै: १.शारीरिक अपांगता, २.दृष्टि सम्बन्धी अपांगता, ३.सुनाइ सम्बन्धी अपांगता, ४.श्रवणदृष्टिविहिन, ५.स्वर तथा बोलाई सम्बन्धी अपांगता, ६.मानसिक अपांगता र ७.बहु अपांगता । (नेपाल सरकार द्वारा स्वीकृत अपाङ्गताको परिभाषा वर्गिकरण अनुसूची -१ मा उल्लेख छ) सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सि.वि.आर. कार्यक्रमले पुनर्स्थापनाका निमित्त समेट्ने छ ।

परिच्छेद- ३

३. सि.वि.आर. कार्यक्रम संचालनका संगठनात्मक संरचना : अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रम समन्वय एवं कार्यान्वयनका लागि विभिन्न तीन तहमा समिति हुनेछन् । (संगठनात्मक ढाँचा अनुसूची -६ मा प्रस्तुत गरिएको छ) साथै आवश्यक मानवीय श्रोत, सूचना, तथ्याङ्क र आर्थिक श्रोतहरू निम्न रहनेछ ।

३.१. केन्द्रीय निर्देशक समिति

क) सि.वि.आर. कार्यक्रमलाई व्यवस्थित रूपमा संचालन गर्न, नीति निर्देशन प्रदान गर्ने स्तरमा देहाय बमोजिम एक केन्द्रीय निर्देशक समिति रहनेछ ।

१. सचिव, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय संयोजक	
२. सहसचिव, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय सदस्य (सम्बन्धित महाशाखा हेर्ने)	
३. सहसचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय	सदस्य
(सम्बन्धित महाशाखा हेर्ने)	
४. सहसचिव, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय	सदस्य
५. सहसचिव, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
६. सहसचिव, गृह मन्त्रालय	सदस्य
७. सहसचिव, स्थानीय विकास मन्त्रालय	सदस्य
८. सहसचिव वा सो सरह, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	सदस्य
९. सहसचिव वा सो सरह, शिक्षा मन्त्रालय	सदस्य
१०. सहसचिव, युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	सदस्य
११. सहसचिव, श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय	सदस्य
१२. सहसचिव, उद्योग मन्त्रालय	सदस्य
१३. सहसचिव, बाणिज्य आपूर्ति मन्त्रालय	सदस्य

१४. सहसचिव, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय	सदस्य
१५. सहसचिव, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	सदस्य
१६. सहसचिव, शान्ति तथा पुननिर्माण मन्त्रालय	सदस्य
१७. सहसचिव, कानून तथा न्याय मन्त्रालय	सदस्य
१८. महानिर्देशक, महिला विकास विभाग	सदस्य
१९. अपाङ्गता सम्बन्धी महासंघहरुबाट कम्तीमा १ जना महिला समेत ३ जना प्रतिनिधी	सदस्य
२०. CBR सम्बन्धि विज्ञ - १ जना	सदस्य
२१. उपसचिव, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय (सामाजिक सुरक्षा तथा सुधार शाखा)	सदस्य सचिव

- ख) केन्द्रीय निर्देशक समितीको सि.वि.आर. सम्बन्धी विज्ञ सदस्यमा सि.वि.आर.कार्यक्रम संचाल गरिरहेको र उक्त विषयमा विज्ञता र लामो अनुभव रहि आएको गै.स.स. मध्येबाट प्रतिनिधित्व गराइने छ ।
- ग) सि.वि.आर. सम्बन्धी विज्ञ मन्त्रालयले तोक्ने छ । सि.नं. १९ र २० बमोजिम प्रतिनिधि सदस्यहरुको पदावधि २ वर्षको हुनेछ ।
- घ) केन्द्रिय निर्देशक समितिले आफ्नो बैठकमा आवश्यकतानुसार सम्बद्ध संस्थाबाट प्रतिनिधि आमन्त्रित गर्न सक्नेछ ।
- ङ) केन्द्रिय निर्देशक समितिले कार्यक्रम संचालनका लागि प्राविधिक सहयोग प्राप्त गर्न आवश्यकता अनुसार प्राविधिक उपसमिति पनि गठन गर्न सक्नेछ ।

३.२. केन्द्रीय निर्देशक समितिले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुका लागि संचालित समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रम निरन्तर रुपमा संचालन गर्नका लागि देहाय बमोजिमका कार्यहरु गर्नेछ ।

१. कार्यक्रम सम्बन्धी योजना तर्जुमा र नीतिगत मार्ग निर्देशन गर्ने ।
२. कार्यक्रम कार्यान्वयन, मूल्याङ्कन तथा अनुगमन गर्ने विधि तथा संयन्त्र निर्धारण गर्ने ।
३. संचालित कार्यक्रमको आवधिक समिक्षा र मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
४. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि सम्बद्ध राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरु वीच समन्वय एवं सहयोगको आदान प्रदान गर्ने ।
५. कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न आवश्यक जनशक्ति विकास सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
६. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिलाई निर्देशन दिने ।
७. कार्यक्रमका लागि बजेट व्यवस्था गर्ने कार्यान्वयनका क्रममा अन्य आवश्यक प्रक्रिया एवं कार्यविधि तय गर्ने तथा आवश्यकता अनुसार नीतिगत निर्णयहरु गर्ने/गराउने ।
८. कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गै.स.स. हरुबाट सञ्चालित अपाङ्गता क्षेत्रका कार्यक्रमलाई रा.यो.आ.संग समन्वय गरी सरकारको नीतिगत प्राथमिकता क्षेत्रमा ल्याई सि.वि.आर को दायारामा आवद्ध गर्ने ।
- ९) केन्द्रीय निर्देशक समितिलाई तोकिएका उल्लेखित काम कर्तव्य र अधिकार मध्ये समितिले केही अधिकार सदस्य सचिव र जिल्ला समन्वय समितिलाई पनि प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।

३.३ केन्द्रीय निर्देशक समितिको विशेषाधिकार : यस निर्देशकाले समेटन नसकेका विषयहरुमा केन्द्रिय निर्देशक समितिले निर्देशन गरे अनुसार हुने ।

३.४ जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समिति :

- क) समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रमको कार्यान्वयन, समन्वय, अनुगमन एवं मूल्याङ्कनको लागि जिल्लामाएउटा जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समिति रहनेछ ।
- जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिको गठन विधि देहाय अनुसार हुनेछ ।
१. प्रमुख जिल्ला अधिकारी	अध्यक्ष
२. जिल्ला विकास समितिका स्थानीय विकास अधिकारी	सदस्य
३. जिल्ला शिक्षा अधिकारी	सदस्य
४. जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय प्रमुख	सदस्य

५. जिल्ला घरेलु उद्योग कार्यालय/समितिको प्रमुख सदस्य
 ६. स्थानीय स्तरमा अपाङ्गता क्षेत्रमा काम गर्ने सदस्य
 गै.सं.स. का प्रतिनिधि १ जना
 ७. सि.वि.आर. कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न तोकिएका संस्थाका सदस्य
 समन्वयकर्ता/प्रतिनिधि १ जना
 ८. महिला विकास अधिकृत(समाज कल्याण अधिकृत), सदस्य सचिव
 महिला विकास कार्यालय

- ख) समितिमा गै.सं.स. का उपयुक्त प्रतिनिधि सदस्यका रूपमा जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिबाट मनोनयन हुने छन् । यस्ता सदस्यहरूको पदावधि ३ वर्षको हुनेछ ।
 ग) जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिको बैठक सम्बन्धी कार्यविधि सो समितिले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।
 घ) जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिले आफ्नो बैठकमा आवश्यकतानुसार सम्बद्ध संस्थाबाट प्रतिनिधि आमन्त्रित गर्न सक्नेछ ।

३.५ जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिको मुख्य काम, कर्तव्य र देहाय बमोजिम हुनेछ ।

१. सम्बन्धीत जिल्लामा सि.वि.आर. संचालन गर्ने उपर्युक्त गैर सरकारी (स्वावलम्बी, पुनर्स्थापना वा विकास सम्बन्धी) संस्था छनौट गर्ने ।
२. पुनर्स्थापन सम्बन्धमा केन्द्रबाट निर्धारित नीति नियम र निर्देशिकाको अधिनमा रहि जिल्ला स्थित कार्यान्वयन गर्न तोकिएको संस्था माफत स्थानीय निकाय र समुदाय परिचालन गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गराउने ।
३. कार्यक्रम संचालन वा विस्तार गर्न (न.पा.का.बडा/गाउँ विकास समितिको) मापदण्ड र आधारहरू तोक्ने ।
४. सि.वि.आर. कार्यक्रमको प्रभावकारिता र निरन्तरका लागि श्रोत परिचालन तथा योजना तयार गर्ने ।
५. स्थानीय स्तरमा तयार भएको संचालन योजना कार्यक्रम स्वीकृत गरी केन्द्रीय निर्देशक समितिमा पेश गर्ने ।
६. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि तोकिएको गै.सं.स. लाई नियमित सल्लाह सुझाव तथा निर्देशन दिने ।
७. संचालित कार्यक्रमको अनुगमन मूल्याङ्कन तथा समिक्षा गर्ने र वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी केन्द्रीय निर्देशक समितिमा पठाउने ।
८. केन्द्रीय निर्देशक समितिले दिएको सि.वि.आर. सम्बन्धी निर्देशनहरूको पालना गर्ने र गराउने ।
९. सरकारी वा गैर सरकारी संघ संस्था एवं अन्य निकायसंग अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पुनर्स्थापना निमित्त साभेदारीमा काम गर्न प्रचलित कानूनको परिधिभित्र रही सम्झौता गर्ने वा ति निकायलाई गर्न निर्देशन दिने र त्यसको जानकारी केन्द्रीय निर्देशक समितिमा पठाउने ।
१०. विदेशी राष्ट्र, अन्तर्राष्ट्रिय वा गैरसरकारी संघ संस्था एवं अन्य निकायसंग कुनै किसिमको सहयोगको निमित्त सम्झौता गर्नु पूर्व मन्त्रालयको स्वीकृति लिनु पर्नेछ ।
११. स्थानीय स्तरमा अपाङ्गता क्षेत्रमा काम गराउने सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थालाई कार्यक्रम छनौट तथा सञ्चालन गर्दा जिल्ला सि.वि.आर. कार्यक्रमसँगको तादात्म्य र समन्वयमा गर्ने गराउने व्यवस्था गर्ने ।
१२. केन्द्रीय निर्देशक समितिले सुम्पिएका अन्य कार्य गर्ने गराउने ।

३.६ गाउँ/नगरस्तरको व्यवस्थापन समिति :

- क) यो समिति गाउँ वा नगर क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने महत्वपूर्ण तह हो ।
 कार्यक्रम संचालन हुने गाउँ विकास समिति/महा नगरपालिका/उप-महानगरपालिका /नगरपालिका तहमा सि.वि.आर. सम्बन्धी (राष्ट्रिय कार्यक्रम अनुसारका) कार्यक्रमहरू क्रमशः कार्यान्वयन गर्न देहाय बमोजिम कार्यान्वयन समिति रहने छ ।

१. गा.वि.स. का अध्यक्ष वा न.पा./म.न.पा./उ.म.न.पा. संयोजक

का वडाध्यक्ष

२. स्थानीय विद्यालयका प्रधानाध्यापक शिक्षक १ जना सदस्य
३. स्थानीय अस्पताल स्वास्थ्य केन्द्रका स्वास्थ्यकर्मी १ जना सदस्य
४. जिल्ला स्थिति विशेष शिक्षा एवं अपाङ्गता क्षेत्रमा कार्यरत गैर सरकारी संस्थाबाट १ जना र अपाङ्गता भएका १ जना व्यक्ति समेत पर्ने गरी २ जना
५. अपाङ्गता भएका व्यक्तिका परिवारका सदस्य १ जना सदस्य र स्वयं अपाङ्गता भएको व्यक्ति १ जना गरी २ जना
६. स्थानीय समाजसेवी वा स्थानीय स्तरमा आयमूलक कार्यक्रम सदस्य संचालन गर्ने संस्थाका प्रतिनिधि १ जना
७. स्थानीय जिल्लास्तरमा सि.वि.आर. कार्यक्रम संचालन सदस्य सचिव गर्ने संस्थाका अध्यक्ष वा सचिव

- ख) स्थानीय स्तरमा सि.वि.आर. कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने संस्थाको छनौट सम्वद्ध विज्ञ समूहको सिफारिसमा जिल्ला समन्वय एवं अनुगमन समितिले गर्नेछ । सि.नं. ४,५,६ र ७ अनुसार सदस्य चयन गर्दा कमसेकम २ जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति समेत २ जना महिलाको प्रतिनिधित्व गराउनु पर्नेछ । सि.नं. ४ र ५ का सदस्य चयन गर्दा पालै पालो सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्ति वा संस्थाको प्रतिनिधित्व गराउनु पर्दछ । यी सदस्यहरुको मनोनयन गाउँ नगर स्तर व्यवस्थापन समितिले गर्नेछ ।
- ग) मनोनयन हुने सदस्यको पदावधि २ वर्षको हुनेछ । सदस्यहरु पुनः मनोनयन हुन सक्नेछन् ।
- घ) गाउँ/नगर व्यवस्थापक समितिको बैठक सम्वन्धी कार्यविधि सो समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।
- ङ) माथि (क) २ बमोजिमका सदस्यको मनोनयन संयोजकद्वारा हुनेछ ।
- च) उल्लेखित समितिमा सि.वि.आर. सचेतना अभिवृद्धि लगायतका कार्यक्रमका लागि अपाङ्गता भएका महिलाहरु सम्मिलित छुट्टै समिति गठन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- छ) माथि (च) बमोजिम समूह गठन गर्दा सम्भव भएसम्म सातै प्रकारका अपाङ्गता भएका महिलाहरुलाई समान रूपमा प्रतिनिधित्व गराउनु पर्दछ । अपाङ्गता भएका महिलालाई लैङ्गिक समानताको मूल प्रवाहमा समाहित गराई सशक्त बनाउन यस गतिविधिले थप मदत पुऱ्याउने छ ।
- ज) गाउँ/नगर स्तरको समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ ।
 १. सि.वि.आर. कार्यक्रम संचालन गरिने गा.वि.स. वा नगर तोक्ने कार्य सम्भाव्यता अध्ययनको आधारमा जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिले निर्धारण गर्ने छ ।
 २. अपाङ्गता भएका व्यक्ति यिनका परिवार, स्थानीय निकाय र समुदायका लागि सचेतना अभिवृद्धि गर्ने समान अवसरका क्रियाकलाप (गोष्ठी, सभा, छलफल, अन्तरक्रिया) आदि संचालन गर्ने ।
 ३. सि.वि.आर. कार्यक्रम संचालन गर्ने, निरन्तर अनुगमन गर्ने, अभिलेख राख्ने, समिक्षा गर्ने र प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
 ४. सि.वि.आर. कार्यक्रमको योजना तर्जुमा गरी जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समितिमा पेश गर्ने ।
 ५. विभिन्न कार्यकर्ता र जनशक्ति विकास सम्वन्धी तालिम संचालन गर्ने
 ६. सि.वि.आर. सम्वन्धी परामर्श सेवा, कोष स्थापन अभिवृद्धि र संचालन लगायत रेफरल सेवाका लागि परामर्श एवं सिफारिस गर्ने ।
 ७. छिमेकी गा.वि.स. नगर वडामा यस्तै कार्यक्रम संचालन गर्न समन्वय एवं उत्प्रेरणा (Motivate) का लागि क्रियाकलाप संचालन गर्ने ।
 ८. सि.वि.आर. जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिले सुम्पेका अन्य काम ।
- झ) जिल्ला, गाउँ, न.पा स्तरमा (स्थानीय स्तर) काम गर्ने जनशक्ति : सि.वि. आर. कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका निमित्त जिम्मेवारी बोध समेतको दृष्टिकोणले काम गर्न देहायको जनशक्ति हुने छ ।
१. **जिल्ला कार्यक्रम अधिकृत :-** जिल्ला सर्म्पक बिन्दु (Focal Person) दफा ३.७.१ मा उल्लेखित कार्यका लागि चयन भएको सरकारी प्रतिनिधी

२. **स्थानीय समन्वयकर्ता** दफा ३, ७, २ बमोजिम कार्य गर्नका लागि स्थानीय गैर सरकारी संस्थाले चयन गरेको प्रतिनिधी
३. **सि.बि.आर. सामुदायिक कार्यकर्ता** दफा ३, ७, ३ बमोजिम कार्यका लागि स्थानीय गैरसरकारी संस्थाले चयन गरेको कार्यकर्ता
४. **सामाजिक परिचालक** दफा ३, ७, ४ बमोजिम कार्यका लागि स्थानीय गैरसरकारी संस्थाले चयन गरेको व्यक्ति
- ज) स्थानीय समन्वयकर्ता, सामुदायिक कार्यकर्ता तथा सामाजिक परिचालकहरूको पारिश्रमिक र सेवा शर्तहरू स्विकृत कार्यक्रम र मान्यताको (Norms) आधारमा स्थानीय गैर सरकारी संस्थाले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

३.७. सि.बि.आर. का विभिन्न जनशक्तिको काम, कर्तव्यहरू :

१. जिल्ला कार्यक्रम अधिकृत :

क) जिल्ला सि.बि.आर. कार्यक्रममा महिला विकास अधिकृत वा निजले तोकेको सुपरभाइजर वा मुख्य महिला कार्यकर्तालाई तोकिएको छ । साथै निजलाई अपाङ्गताको क्षेत्रमा जिल्ला सर्म्पक व्यक्ति यथार्थ एभचकयल को रूपमा पनि तोकिएको छ । सि.बि.आर. विषयमा कार्यक्रम अधिकृत सर्म्पक व्यक्तिको मुख्य काम र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ ।

१. जिल्लाका सम्बद्ध विकास निकायसंग कार्यक्रमगत समन्वय गर्ने ।
२. केन्द्र, जिल्ला र गा.वि.स. वडा स्तर बीच समन्वय गर्ने र माध्यमको रूपमा रही काम गर्ने ।
३. जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिका अध्यक्षसंग समन्वय गरी ऋद्युच सम्बन्धी जिल्लाका सम्पूर्ण कार्यकारी अधिकारको जवाफदेही लिने ।
४. जिल्ला स्तरमा समन्वय बैठकको आयोजना, गाउँ/न.पा./वडा स्तरमा कार्यान्वयनको निर्देशानुसार अनुगमन, मुल्याङ्कन एवं प्रगति विवरण तयारी सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
५. कार्यान्वयन स्तरको विभिन्न सिफारिस गर्ने, अनुशिक्षण दिने, निर्देशन दिने, र सो को नियमित प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
६. जिल्ला स्तरमा श्रोत परिचालन, सि.बि.आर. सम्बद्ध योजना र कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने, समन्वय गर्ने, योजना जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिमा पेश गर्ने ।

२. स्थानीय समन्वयकर्ता :

क) **स्थानीय स्तरमा सि.बि.आर. कार्यक्रम समन्वयात्मक रूपले संचालन एवं व्यवस्थापन गर्न एक जना स्थानीय समन्वयकर्ताको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।**

ख) **कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न तोकिएको स्थानीय गै.स.स. ले यो पद आफैले पूर्ति गराउने छ ।**

ग) **समन्वयकर्ताले स्थानीय स्तरमै रही पूरा समय कर्मचारी सरह कार्य गर्नेछन् ।**

घ) **समन्वयकर्ताको कार्यमा सहयोग गर्नका लागि आवश्यकतानुसार सामुदायिक कार्यकर्ता र सामाजिक परिचालक/कर्मचारी नियुक्त गर्न सकिनेछ ।**

ङ) **स्थानीय समन्वयकर्ताको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम रहनेछ ।**

१. गाउँ/नगरस्तरको व्यवस्थापन समितिसंग समन्वय गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिको तथ्याङ्क संकलन, अपाङ्गता सम्बन्धी विस्तृत लेखाजोखा समेतका विवरणका आधारमा सि.बि.आर.सम्बन्धी स्थानीय कार्यक्रम अनुसूची ८ बमोजिमको ढाँचामा तयार पारी महिला विकास कार्यालयमा पेश गर्ने ।
२. विभिन्न समिती उपसमितिसंग समन्वय गरी कार्य गर्ने ।
३. सि.बि.आर. कार्यक्रम अनुरूप अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई लक्षित कार्यक्रममा उत्प्रेरित गर्ने, अनुशिक्षण तालिम दिने ।
४. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विभिन्न सेवा सुविधा, अवसर उपलब्ध गराउनेबारे परामर्श दिने, जानकारी दिने र सेवा एवं अवसर प्राप्त गर्न मद्दत गर्ने ।
५. स्थानीय स्तरमा सि.बि.आर.सम्बन्धी तालिम संचालन गर्दा स्थानीय शिक्षक, बुद्धिजिवी, समाजसेवी, स्वयंसेवकसंग समन्वय गर्ने र सेवा प्राप्त गर्न पहल गर्ने ।
६. स्थानीय अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विकास निर्माण, सम्बन्धी क्रियाकलाप तथा सार्वजनिक सरोकारका विषयमा समाहित गर्न समन्वय गर्ने ।
७. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अविलम्ब पहिचान एवं सेवा, परामर्श, पूर्व तयारी कक्षा संचालन, समाहित शिक्षा, विशेष शिक्षा, तालिम (रोजगार र व्यासायिक तालिम) स्वास्थ्यपोचार सेवा, स्याहार र रेखदेख सेवा उपलब्ध गराउन मद्दत गर्ने गराउने ।

८. अपाङ्गता भएका व्यक्ति, यिनका परिवार, स्थानीय निकायका पदाधिकारी समुदायका लागि अपाङ्गपन निरोध, न्यूनिकरण एवं उपचारात्मक लगायत संचेतना सम्बन्धी तालिम, कार्यक्रम, गोष्ठी, सभा, अन्तरक्रिया संचालन गर्ने गराउने ।
९. कार्यक्रमको नियमित प्रगति विवरण जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितीमा पठाउने ।
१०. जिल्ला स्थित समितिका अध्यक्ष, सदस्य सचिव (कार्यक्रम अधिकृत)संग समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने, गराउने ।
११. आफ्नो मातहत उप-समिति, सामुदायिक कार्यकर्ता र सामाजिक परिचालकसंग समन्वय गरी कार्य गर्ने ।

३. सि.बि.आर.सामुदायिक कार्यकर्ता

- क) यो पदमा स्थानीय योग्य अपाङ्गता भएका व्यक्ति, यिनका परिवार वा स्थानीय व्यक्ति मध्येबाटै (योग्यता र प्राथमिकताका आधारमा) चयन गरिनेछ ।
- ख) कार्यक्रम अधिकृतको निर्देशन र स्थानीय समन्वयकर्ताको प्रत्यक्ष नियन्त्रण र मातहतमा रही यस पदमा रहेको व्यक्तिले देहायका कार्य सम्पादन गर्नु पर्दछ ।
 १. सेवा दिनुपर्ने अपाङ्गता भएको व्यक्ति र यिनका परिवारको घरदैलोमा गई वा सेवा केन्द्रमा नियमित रूपमा तोकिएको सेवा दिने ।
 २. अपाङ्गपनबारे समाजमा सकारात्मक धारणाको अभिवृद्धि गर्दै रोकथाम र उपचार उपायबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
 ३. अपाङ्गता भएका व्यक्ति, यिनका परिवार र समितिसंग कार्य अनुभव आदान प्रदान र छलफल गरी समाधानका उपाय खोजी गर्न समिति र स्थानीय समन्वयकर्तालाई सहयोग गर्ने ।
 ४. अपाङ्गता भएका व्यक्ति यिनका परिवार र अरु स्वयंसेवीलाई विभिन्न तालिम फिजियोथेरापी, स्पीच थेरापी, अकुपेशनल थेरापी आदि दिन पहल गर्ने ।
 ५. उल्लेखित कार्यहरूको नियमित र अद्यावधिक अभिलेख राख्ने, प्रतिवेदन गर्ने र अनुभवको आदानप्रदान गर्ने ।
 ६. सेवा, सुविधा समान अवसरका क्षेत्रहरू जस्तै : शिक्षा, तालिम, स्वास्थ्य, रोजगार जस्ता क्रियाकलापमा समावेश गराउने । अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई आवश्यक पर्ने सहायक सामग्रीको पहिचान गरि सो उपलब्ध गराउन आवश्यक पहल गर्ने । उपचार, शल्यकृया लगायत अन्य आवश्यक सेवामा पहुँच पुर्याउन आवश्यक परामर्श तथा प्रेषण सेवा उपलब्ध गराउने वा सोको लागि भूमिका निर्वाह गर्ने ।
 ७. स्थानीय समन्वयकर्ताले निर्देशन गरे बमोजिमका सि.बि.आर. सम्बन्धी कार्य गर्ने ।

४. सामाजिक परिचालक :

- क) सामाजिक परिचालक पद स्थानीय योग्य अपाङ्गता भएका व्यक्ति, तिनका परिवार वा यस क्षेत्रमा योगदान दिएको व्यक्ति, संस्थापक अपाङ्गता भएको महिला वा स्थानीय व्यक्ति मध्येबाटै योग्यता र प्राथमिकताका आधारमा चयन गर्नुपर्दछ ।
- ख) यस पदले सि.बि.आर. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि जिल्ला कार्यक्रम अधिकृतको सुपरिवेक्षण तथा स्थानीय समन्वयकर्ताको प्रत्यक्ष नियन्त्रण र मातहतमा रहि देहायका कार्य गर्नु पर्दछ ।
 १. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सामुदायिक सेवा, सुविधा र अवसरहरू उपलब्ध गराउने र यसको लागि अपाङ्गता भएका व्यक्ति स्वयं वा तिनका परिवारका सदस्यलाई स्थानीय सामुहिक हित र विकासको लागि सकृय समूह वा समितिमा सहभागी गराउने प्रयत्न गर्ने ।
 २. स्थानीय समिति, स्वयंसेवी, समितिको बैठकको व्यवस्था गर्ने ।
 ३. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको तथ्याङ्क संकलन, सम्भाव्यता अध्ययन, आवश्यकता पहिचान गर्ने र सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन मद्दत गर्ने ।
 ४. स्थानीय स्तरमा अपाङ्गताको विषयमा सकारात्मक धारणाको विकास गर्न, रोकथाम मूलक उपचारात्मक (Preventive and Curative) उपायबारे सचेतना कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
 ५. स्थानीय स्तरमा संचालन हुने विभिन्न विकास सम्बन्धी क्रियाकलापमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समाहित गराउन कार्य गर्ने ।
 ६. अपाङ्गता भएकाहरूका व्यक्तिलाई विभिन्न सेवा, सुविधा, अवसर उपलब्ध गराउन प्रत्यक्ष भूमिका निर्वाह गर्ने ।
 ७. केन्द्रीय र जिल्ला स्तरका समितिबाट प्राप्त निर्देशन अनुरूपका कार्यहरूको नियमित प्रतिवेदन पेशगर्ने, यस कार्यमा समन्वयकर्तालाई मद्दत गर्ने ।
 ८. स्थानीय स्तरमा अपाङ्गता भएका महिलाहरूलाई संगठित गर्ने तथा उनिहरूका विशीष्ट आवश्यकतहरूको पहिचान गर्ने र संबोधनको लागि पहल गर्ने । साथै विभिन्न सामुहिक गतिविधिहरूमा उनिहरूको सहभागितामा अभिवृद्धि गराउने ।
 ९. स्थानीय समन्वयकर्ता मार्फत प्राप्त निर्देशन अनुसारका सम्बन्धित कार्य गर्ने ।

परिच्छेद - ४

४. साधन स्रोतको परिचालन, क्रियाकलापहरु र कार्यान्वयन

४.१ साधन स्रोतको परिचालन :

सि.वि.आर. कार्यक्रमको स्थायित्व र निरन्तरताका लागि जिल्ला तथा गाउँस्तर मा कोषको स्थापना गरिनेछ । जिल्ला तथा गाउँस्तरमा कार्यक्रम संचालनका लागि निम्न साधन स्रोतहरु परिचालन र कोष संचालनमा गर्न देहाय बमोजिम पहल गर्नुपर्दछ ।

- क) साधन स्रोत परिचालनका सम्भाव्य क्षेत्रहरु
 १. नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने स्रोतहरु ।
 २. स्थानीय निकाय र विकास सम्बन्धी संस्थाबाट प्राप्त हुने सहयोग ।
 ३. विकास सम्बन्धी बाह्य साभेदार संस्था, गैरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त हुने सहयोग ।
 ४. स्थानीय समुदाय र संस्थाको आन्तरिक स्रोत ।
- ख) स्रोत परिचालन एवं संकलनका लागि केन्द्रीय निर्देशक समिती र जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितीले पनि पहल गर्नुपर्दछ ।
- ग) कोष सम्बन्धी अन्य व्यवस्था निर्देशिकाको परिच्छेद ५ को ५.२ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ ।

४.२. क्रियाकलापहरु र कार्यान्वयन पद्धति

- क) समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रम अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको सर्वाङ्गण विकास र प्रवर्द्धनका लागि संचालित हुने भएकोले यस अन्तरगत देहायका सि.नं. ४.२.१ देखि ४.२.१० सम्मका क्रियाकलापहरु निरन्तर आवश्यकतानुसार वा श्रृंखलाबद्ध ढंगले संचालन गरिने छ ।
- ख) सि.वि.आर. को उद्देश्य परिपूर्तिका लागि यी क्रियाकलाप तोकिए बमोजिम जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिको मातहतमा स्थानीय गा.वि.स./न.पा. समिति, कार्यक्रम अधिकृत, समन्वयकर्ता, सामुदायिक कार्यकर्ता, सामाजिक परिचालकले सम्पादन गर्नु पर्दछ ।
- ग) यी क्रियाकलापहरु संचालन गर्न गरिनु पर्ने दायित्व जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समिती र गाउँ नगर वडा समितीको रहन्छ तर काम गर्न कुनै पद र समितीलाई किटानीसाथ नतोकिएको अवस्था भए जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितीले किटान गरी तोक्ने छ ।

४.२.१. अपाङ्गता सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा विवरणहरु संकलन :

- क) सि.वि.आर. कार्यक्रम लागू हुने गाउँ विकास समिती, नगर वडाको समग्र विस्तृत विवरण सहितको प्रोफाइल तयार गर्नु पर्दछ ।
- ख) कार्यक्रम लागू गरिने गा.वि.स., न.पा. वडा क्षेत्रका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको संख्या, प्रकृति, जीवनमा परेको असर र ययार्थ स्थिती बुझिने ढंगले विवरण सहितको तथ्याङ्क संकलन गर्ने वा भए गरेका तथ्याङ्क प्राप्त गरिनेछ । तथ्याङ्क संकलन गर्ने फाराम अपाङ्गता परिक्षण अभिलेखपत्र अनुसूची २ मा रहेको छ ।
- ग) माथि क) र ख) बमोजिमका विवरण प्रोफाइल तयार गर्दा स्थानीय निकाय, पदाधिकारी, विकास सम्बन्धी संघ संस्था, समुदायसंगै बसी सहभागितामूलक ढंगले तयार गर्नु पर्दछ ।
 १. सि.वि.आर. कार्यक्रम संचालन गरिने जिल्ला नगर गाउँका प्रमुख, पदाधिकारी तथा कार्यकर्ताहरुलाई सि.वि.आर. बारे उत्प्रेरित (Motivate) गरी यस सम्बन्धी विविध तहगत तालिमहरु दिइनुका साथै कार्यक्रम संचालन गर्न आवश्यक ज्ञान,सपि र दक्षता अभिवृद्धि गराउनुपर्दछ ।
 २. जिल्ला कार्यक्रम अधिकृत, गैर सरकारी संस्थाका स्थानीय समन्वयकर्ताले सि.वि.आर. व्यवस्थापकीय तालिमको प्रबन्ध गर्नुपर्नेछ ।
 ३. सि.वि.आर. सामुदायिक कार्यकर्ता तथा सि.वि.आर. सम्बन्धी , जनचेतना मूलक सामाजिक संचार र सीपमूलक तालिमहरु आवश्यकतानुसार उपलब्ध गराउनेछ ।

४.२.२. जनचेतना सम्बन्धी कार्यक्रम :

- क) समुदायमा आधारित पुनर्स्थापन कार्यक्रमको सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष सम्बद्ध समुदाय (अपाङ्गता भएका व्यक्ति, यिनका परिवार, स्थानीय निकायका पदाधिकारी, विकास सम्बन्धी संस्थाका प्रतिनिधी, स्थानीय समुदाय) मा अपाङ्गता विषयमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु हो । यस अन्तर्गत देहायका सचेतना एवं जानकारीमूलक कार्यहरु संचालन गर्नु पर्दछ ।
 १. अपाङ्गता बारे जानकारी, अपाङ्गता हुन नदिने उपाय, रोकथाममूलक अपाङ्गता न्यूनिकरणबारे जनाउ ।
 २. अपाङ्गता निरोध र उपचारात्मक कार्यहरुबारे जानकारी
 ३. अपाङ्गता भएको व्यक्ति प्रति सकारात्मक धारणाको अभिवृद्धि ।

४. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि राज्य प्रदत्त सेवा, सुविधा अवसरबारे यसका हकवाला र स्थानीय सरोकारवालालाई जानकारी लगायत सरकारी, गैरसरकारी, नागरिक समाजद्वारा संचालन भएका कृयाकलाप र भावी कार्यक्रम एवं क्रियाकलापबारे जानकारी ।
५. अपाङ्गता विकास सम्बन्धी मुद्दा भएका सन्दर्भमा यसका समग्र विकास प्रक्रियामा समावेश गराउने सवाल र विषयको बारेमा जानकारी ।
६. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूप्रति सवेदनशील हनुपर्ने विषयवस्तु र व्यवहारहरूको बारेमा जानकारी ।
७. उल्लेखित उद्देश्य परिपूर्तिका लागि प्रचार सामाग्री उत्पादन तथा प्रचार र प्रसार :
- क) अपाङ्गपनको कारण, रोकथाम, उपचार, पुनर्स्थापन समान अवसर र अधिकारबारे जन धारणामा परिवर्तन ल्याउन मद्दत पुऱ्याउने जस्ता क्रियाकलाप संचालन गर्नु पर्दछ ।
- ख) जनचेतना कार्यक्रमको लागि सि.वि.आर. कार्यकर्ताहरूलाई तालिम प्रदान गरी आवश्यक प्रभावकारी सामाजिक संचारका सामाग्रिहरू Social Communication Tool उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।
- ग) यी कार्य गर्न जिल्ला कार्यक्रम अधिकृत र स्थानीय समन्वयकर्ताले उपयुक्त पहल गर्ने ।

४.२.३. विस्तृत लेखाजोखा :

- क) तालिम प्राप्त पुनर्स्थापना कार्यकर्ताहरूले कार्यक्रम लागू भएको क्षेत्रका प्रत्येक अपाङ्गता भएका व्यक्तिको विस्तृत लेखाजोखा Assessment र अपाङ्गता परिक्षण अभिलेख फर्म भर्ने तथा पुनर्स्थापना योजना तयार गर्नुपर्दछ । अपाङ्गता विस्तृत लेखाजोखा फाराम अनुसूची ३ मा रहेको छ ।
- ख) विस्तृत लेखाजोखा फाराम भरी विवरण तयार गर्दा गा.वि.स/न.पा.को वडा, स्थानीय स्कूल, श्रोतकक्षा, स्वास्थ्य कर्मी एवं परिवार र समुदायको मद्दत लिइनु पर्दछ ।
- ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विस्तृत विवरण लेखाजोखा फारामले दीर्घकालिन, विस्तृत क्षेत्र ओगट्ने हुँदा फाराम भर्नु पूर्व यसको बारेमा विशेषज्ञहरूबाट राम्रो जानकारी हासिल गर्नु पर्नेहुन्छ ।
- घ) विस्तृत लेखाजोखा विवरणका आधारमा योजना कार्यक्रम तयार गर्नुपर्ने ।

४.२.४. परामर्श सेवा :

- क) परिवार र अपाङ्गता भएका व्यक्ति स्वयंको सहयोगमा कार्यक्षेत्रमा रहेका अपाङ्गता भएका व्यक्तिका वास्तविक समस्याहरूको पहिचान गर्ने, उनिहरूका अन्तरनिहित शारीरिक, मानसिक लगायत अन्य क्षमता र अभू विकास गर्न सकिने संभावनाहरूलाई विस्तृत रूपमा पहिचान गर्ने र समस्याको समाधान र अन्तरनिहित क्षमताको विकासको लागि आवश्यक परामर्श उपलब्ध गराउने ।
- ख) अपाङ्गपन न्यूनिकरण, निरोध लगायत अपाङ्गता भएका व्यक्तिको पुनर्स्थापना, क्षमता विकास, शिक्षा, र अन्य अवसरहरूमा पहुँच पुऱ्याउन सहभागितामूलक अन्तर सम्बादद्वारा समस्या समाधान खोज्ने ढंगले अभिभावक बालबालिकाहरूलाई परामर्श दिइनु पर्दछ ।
- ग) यस्तो परामर्श सेवा तालिम प्राप्त व्यक्तिहरूद्वारा निरन्तर रूपमा प्रदान गरिनुपर्दछ ।
- घ) दैनिक रूपमा घरमा वा समुदायमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू प्रति गरिने सहि व्यवहार, उनिहरूको दैनिक जीवनलाई सकेसम्म अधिकतम स्वावलम्बी बनाउन आवश्यक मैत्रीपूर्ण वातावरण निर्माण गर्ने तरिकाहरू, शारीरिक तथा अन्य क्षमतालाई घरमै वा समुदायमै विकास गर्ने तरिका आदिको बारेमा परामर्श उपलब्ध गराउने ।

४.२.५. उपचार सेवा :

- क) अपाङ्गता सम्बन्धी समस्या भएका व्यक्तिको शारीरिक वा मानसिक कार्यहरूमा परेको कठिनाई वा देखापरेको समस्या हटाउन वा न्यून पार्न सि.वि.आर. कार्यक्रमले उपचार सेवा उपलब्ध गराउन सघाउने ।
- ख) तालिम प्राप्त सि.वि.आर. कार्यकर्ताहरूले विस्तृत लेखाजोखा फाराम भर्दा उपचार जन्य सेवा आवश्यकता छ वा छैन स्वास्थ्य जाँच गरी निक्यौल गर्नुपर्दछ ।
- ग) उपचार आवश्यक भएको ठहर भएमा सम्बन्धित विषयको स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न वा गराउन अग्रसरता लिनुपर्दछ ।
- घ) सि.वि.आर.कार्यक्रमले प्रत्येक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको उपचार सेवा समेतको लेखाजोखा एवं आवश्यकता पहिचान गरी उपयुक्त निकायमा उपचार सेवाका लागि प्रेषण गर्नुपर्नेछ ।

४.२.६. पुनर्स्थापना सेवा :

- क) सि.वि.आर. कार्यक्रमले क्रियात्मक क्षमता कम भएका वा नभएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको क्रियात्मक क्षमताको अधिकतम विकास गराई उनीहरूमा अधिकतम आत्मनिर्भरता अभिवृद्धि गराउँदै समान अवसर प्राप्तिका लागि उचित वातावरण तयार गर्नुपर्नेछ ।
- ख) उनीहरूको क्रियात्मक क्षमता अभिवृद्धिका लागि सि.वि.आर. कार्यकर्ताहरूले आवश्यक शारीरिक अभ्यास, साँकेतिक भाषा, ब्रेल लिपि सम्बन्धी तालिम एवं दैनिक क्रियाकलापहरूको अभ्यास र तालिम गराउनु पर्ने हुन्छ ।
- ग) यस्तो पुनर्स्थापना क्रियाकलापमा स्वयं अपाङ्गता भएका व्यक्ति, परिवार र तालिम प्राप्त कार्यकर्ताहरूले संयुक्त रूपमा काम गर्नु पर्दछ ।
- घ) घर वा परिवारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि आवश्यक पर्ने भौतिक तथा अन्य वातावरणलाई मैत्रीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्नुपर्छ ।
- ङ) सहायक सामग्रीहरूको आवश्यकता परेको हो भने सो उपलब्ध गराउन पहल गर्नुपर्छ ।
- च) साँकेतिक भाषा, ब्रेल लिपी आदि सम्बन्धी विस्तृत तालिम लिन चाहने वा सोको आवश्यकता भएका व्यक्तिहरूलाई यस्तो तालिम उपलब्ध गराउने संस्था वा निकायसँग समन्वय गराउनुपर्छ ।

४.२.७. शिक्षामा पहुँच

- क) सि.वि.आर.कार्यक्रमहरूले विद्यालय जाने उमेर पुगेका सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई औपचारिक एवं विशेष शिक्षामा पहुँचका लागि अग्रसरता लिनु पर्दछ ।
- ख) आवश्यकतानुसार अन्य उमेर समूहका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई पनि अनौपचारिक शिक्षामा समाहित गराउनु पर्दछ ।
- ग) सामान्यतया शारीरिक समस्या भएका र हल्का सुस्तश्रवण, स्वर तथा बोलाई सम्बन्धी समस्या, दृष्टिदोषी र सुस्तमनःस्थिती भएका व्यक्तिहरूलाई सामान्य स्कूलहरूमा नै एकिकृत वा समाहित गर्नु पर्दछ ।
- घ) मौजुदा शिक्षा नीति अनुसार, सुस्तमनःस्थिती, दृष्टिविहिन, बहिरा र बहु अपाङ्गता भएकाहरूलाई विशेष श्रोत कक्षाहरूमा एकिकृत गर्नुपर्दछ ।
- घ) विशेष विद्यालय र स्रोत कक्षा संचालन भएको जिल्लामा जिल्ला शिक्षा कार्यालय र सम्बन्धीत विद्यालय संग समन्वय गरी अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । विशेष विद्यालय र स्रोत कक्षा नभएको जिल्लाको हकमा स्थानीय स्कूल वा नीजि वा गैर सरकारी संस्थाहरूद्वारा संचालित स्कूलहरूमा एकिकृत गर्न पहल गर्नुपर्दछ ।
- ङ) अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको शिक्षाका लागि कार्य गर्ने शैक्षिक संस्थाहरू तथा प्रधानाध्याप, शिक्षक, कर्मचारी, संचालकहरूलाई आवश्यकतानुसार विशेष, एकिकृत र समाहित शिक्षा र परामर्श सेवाबाहेर अनुशिक्षण (Orientation) अन्तरक्रिया, छलफल, कार्यशालाको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- च) गाउँ, नगर वडा सि.वि.आर. व्यवस्थापनले अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको पहिचान परामर्श र सेवा लगायत उपयुक्त शिक्षा व्यवस्थाका लागि जिल्ला लेखाजोखा व्यवस्थापन समिति र स्रोत कक्षा संचालन गर्ने स्कूलसंग निकटतम समन्वय गरी कार्य गर्नुपर्दछ ।
- छ) विद्यालयको भौतिक वातावरण अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि मैत्रीपूर्ण नभएको कारण वा विभेदपूर्ण व्यवहारको कारण कोहि शिक्षाको अवसरवाट वञ्चित भएको छ भने सोको लागि वातावरणलाई मैत्रीपूर्ण बनाउन सवन्वयात्मक पहल गर्नुपर्छ ।
- ज) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि शिक्षाका अन्य सेवा सुविधा जस्तै निशुल्क, छात्रवृत्ती, परिक्षा सुविधा, ब्रेल, साँकेतिक भाषा र किताब, सहायक सामग्री, विशेष खेलकूद आदि सुविधामा पहुँचका लागि निरन्तर पहल गर्नु पर्दछ ।

४.२.८. व्यावसायिक तालिम र आय आर्जन व्यवस्था :-

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्ति वा तिनका परिवारका सदस्यहरूलाई उनीहरूको आय आर्जन गर्ने क्षमताको विकासको लागि व्यावसायिक सीप सिक्ने अवसरहरू प्रदान गर्नु पर्दछ ।
- ख) अपाङ्गता भएको व्यक्ति र यिनका परिवारका लागि व्यावसायिक सीपहरू छनौट गर्दा स्थानीय स्तरमा उपयोगी र आय आर्जन हुन सक्ने सीपहरू छनौट गर्नुपर्दछ ।

- ग) व्यवसायिक सीपमूलक तालीम र आय आर्जनका क्रियाकलापहरुमा अपांगता भएका व्यक्तिहरुको पहुँच अभिवृद्धि गराउन जिल्लाका सरकारी र गैरसरकारी निकायहरुले संचालन गर्दै गरेका आयमूलक र सिपमूलक कार्यक्रमहरुमा उनीहरुलाई समावेश गराउनुपर्छ ।
- घ) जिल्ला समितिले महिला तथा बालबालिका कार्यालयद्वारा संचालित महिला समूह, सहकारी संस्था र कार्यक्रममा अपांगता भएका व्यक्तिहरुलाई समावेश गर्नुपर्छ ।
- ङ) जिल्ला घरेलु तालिम कार्यक्रम वा अन्य वित्तिय संस्थाद्वारा संचालित कार्यक्रममा समेत अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा परिवारलाई सामेल गराउनु पर्दछ ।
- च) बुँदा ५.२ बमोजिम स्थापित हुने सि.वि.आर. कोषलाई आय आर्जनका निमित्त लघु रूपमा संचालन गरी यस्ता समुदायलाई आय आर्जन सम्बन्धी क्रियाकलापमा समावेश गराउनु पर्दछ ।
- छ) नीजि क्षेत्रका उद्योग व्यवसायहरुमा पनि सीपमूलक तालिम र आयआर्जनका लागि समान अवसरहरु बढाउनु पर्दछ । सरकारी, गैरसरकारी वा नीजि क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका व्यक्ति यिनका परिवारका सदस्यलाई उपयुक्त रोजगारीका लागि पहल गर्नुपर्दछ ।
- ज) अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुलाई स्थानीय निकायले प्रदान गरिने सामाजिक सुरक्षा भत्तामा पहुँचका लागि काम गर्नु पर्दछ ।
- झ) स्थानीय सि.वि.आर. संस्था वा अपांगता भएका व्यक्तिहरुका स्वावलम्बी समूहहरु मार्फत पनि यस्ता कार्यक्रमहरु संचालन गर्न गराउन सकिन्छ ।

४.२.९. पारिवारिक तथा सामाजिक सहभागिता :

- क) सि.वि.आर. कार्यक्रम तयारी, कार्यान्वयन र अनुगमनमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु तथा यिनका परिवारलाई समुदायमा सहभागितामा अभिवृद्धि गर्नु पर्दछ ।
- ख) पुनर्स्थापना कार्यकर्ताहरुले अपाङ्गता भएको व्यक्तिको परिवार र समुदायमा सहभागिता अभिवृद्धिका लागि निरन्तर क्रियाशिल रहनु पर्दछ ।
- ग) अपाङ्गता लगायत विकास सम्बन्धी सबै क्रियाकलापहरुमा अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा यिनका परिवारहरुलाई सहभागि गराउनु पर्दछ ।
- घ) स्थानीय स्तरमा हुने सामाजिक तथा सांस्कृतिक गतिविधिहरुमा आफ्ना अपांगता भएका नानिहरुलाई सहभागि गराउन अभिभावकलाई उत्प्रेरित गराउनु पर्दछ ।
- ङ) अपांगता भएका व्यक्तिहरुका अन्तरनिहित विविध क्षमताहरुलाई समाजमा उजागर गर्ने वा गराउने मौका प्रदान गर्ने वातावरण निर्माण गर्ने ।
- च) परिवार वा समुदायमा अपांगता भएका व्यक्तिहरुको वारेमा गरिने निर्णयहरुमा उनीहरु स्वयंको सहभागितालाई अभिवृद्धि गराउने ।

४.२.१०. जनशक्ति र नेतृत्व विकास, समन्वय एवं संजाल :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको सर्वाङ्गण विकासका लागि सि.वि.आर.कार्यक्रमले यी क्रियाकलापहरुको अतिरिक्त आवश्यकतानुसार जनशक्ति र नेतृत्व विकास, समन्वय, समूह तथा संजाल विकास लगायत अन्य क्रियाकलाप पनि संचालन गर्न सक्ने छन् ।
- ख) सि.वि.आर. कार्यक्रम संचालन गरिने जिल्ला नगर गाउँका प्रमुख, पदाधिकारी तथा कार्यकर्ताहरुलाई सि.वि.आर.वारे उत्प्रेरित (Motivate) गरी यस सम्बन्धी विविध तहगत तालिमहरु दिइनुका साथै कार्यक्रम संचालन गर्न आवश्यक ज्ञान, सीप र दक्षता अभिवृद्धि गराउनु पर्दछ ।
- ग) जिल्ला कार्यक्रम अधिकृत, गैर सरकारी संस्थाका स्थानीय समन्वयकर्ताले सि.वि.आर.व्यवस्थापकीय तालिमको प्रबन्ध गर्नुपर्नेछ ।
- घ) सि.वि. आर. सामुदायिक कार्यकर्ता तथा सि.वि.आर. सम्बन्धी, जनचेतना मूलक र सीपमूलक तालिमहरु आवश्यकतानुसार उपलब्ध गराउने छ ।
- ङ) उपरोक्त बमोजिममा क्रियाकलाप संचालन गर्न जिल्ला कार्यक्रम अधिकृत, समन्वयकर्ताले पहल गर्नु पर्दछ। यी क्रियाकलाप संचालन गर्न स्थानीय निकाय, गै.स.स. र समान उद्देश्यका लागि स्थापित संस्थासंग सहकार्य गर्न सकिनेछ ।

परिच्छेद ५

५. सि.वि.आर. कार्यक्रम अनुगमन, मूल्याङ्कन, कोष व्यवस्था, कार्यान्वयन र विस्तार :

५.१. कार्यान्वयन स्थितीको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन

- क) तीनै तहका समितीले संचालित सि.वि.आर. कार्यक्रमहरुको नियमित अनुगमन मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन तयार गरी अभिलेख राख्ने र एक तह माथि प्रेषित गर्नुपर्दछ ।
- ख) कार्यक्रम र क्रियाकलापहरुको प्रगति स्थितीको अनुगमन कमसेकम केन्द्रीय समितीले १ पटक, जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितीले २ पटक र स्थानिय स्तरको समितीले ४ पटक गरी प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ ।
- ग) संचालित क्रियाकलापहरुको प्रभावबाट अपाङ्गता भएका व्यक्ति, परिवार, समुदाय र संगठित संस्थाहरुमा के कस्तो परिवर्तनहरु भएका छन् यी समग्र पक्षको लेखाजोखा सूचकको माध्यमबाट मूल्याङ्कन गरिनेछ ।
- घ) योजना तर्जुमा गर्दा वा कार्यक्रम तयार गर्दा अनुगमन मूल्याङ्कनबाट पृष्ठपोषण प्राप्त गरिनेछ ।
- ङ) सि.वि.आर. कार्यक्रमहरुको आवधिक अनुगमन मूल्याङ्कन निर्धारित अनुगमन सूचकहरु अनुरूप प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्दछ । अनुगमन मूल्याङ्कन सूचकहरु अनुसूची ५ मा समावेश गरिएको छ । कार्यक्रमको निरन्तर कार्यान्वयन स्थितिबारे महिला विकास कार्यालय सम्पर्क निकायले तोकिएको ढाँचामा तयार गरी चौमासिक रुपमा मन्त्रालय र महिला विकास विभागमा प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्नेछ । यस बमोजिम प्रगति प्रतिवेदन अनुसूची ४ ढाँचामा भरी पठाउनु पर्नेछ ।

५.२. सि.वि.आर. कोषको व्यवस्था :

- क) संचालित सि.वि.आर. कार्यक्रमको निरन्तरता र स्थायित्वका लागि स्थानीय स्रोत साधन परिचालन गरी जिल्ला तथा गाउँ नगर वडा स्तरमा सि.वि.आर. कोष स्थापना गरिने छ । कोषको संचालन जिल्ला र गाउँ नगर स्तरको व्यावस्थापन समितिले गर्नेछ ।
- ख) कोषमा सरकारी एवं स्थानीय निकायको अनुदान, कार्यक्रम प्रायोजन, वैदेशिक सहायता, वा ४.१.क अनुसार वा अन्य श्रोतबाट प्राप्त हुने रकम जम्मा गरिनेछ ।
- ग) वैदेशिक सहायक वा अनुदान प्राप्त गर्दा नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति लिनु पर्नेछ ।
- घ) स्थानीय परिवेश अनुसार कोष अभिवृद्धिका लागि स्थानीय समितिले विविध प्रयत्न गर्नेछ । -जस्तै : देउसी, भैलो, मुट्टीदान, प्रायोजन, दानपत्र, सदस्यता शुल्क, च्यारिटी सो, सप्ताहा पुराण आदि ।
- ङ) सरकारी अनुदानको १० देखि २० प्रतिशत सम्म रकम नियमित रुपमा कोष अभिवृद्धिका निमित्त जम्मा गरिनेछ ।
- च) सहकारीताको अवधारणा अनुसार सञ्चालन लिई कोषलाई व्यवस्था गर्न सकिने छ । कोषको रकम सि.वि.आर. कार्यक्रमको निरन्तरता लगायत लघु ऋण र आय आर्जनको क्रियाकलाप संचालन गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको आर्थिक समुन्नतिमा उपयोग गरिनेछ ।
- छ) कोष संचालन सम्वन्धी कार्यविधि स्थानीय सि.वि.आर.ले तयार गरी जिल्ला समन्वय तथा अनुगमन समितिबाट अनुमोदन गराई कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।
- ज) कोषको स्थिति बारे वार्षिक रुपमा सार्वजनिक गर्नु पर्ने छ ।
- झ) कोषको लेखा परिक्षण सरकारी मान्यता प्राप्त लेखा परिक्षक (संस्था) द्वारा नियमित रुपमा गराउनु पर्दछ

५.३ सि.वि.आर. कार्यान्वयन अवधि र विस्तार

- क) सि.वि.आर. कार्यक्रम एकै पटक जिल्लाका सबै भाग (गा.वि.स./न.पा.) मा लागू गर्न सकिनेछ तर उपलब्ध श्रोत र साधनका आधारमा क्रमशः सम्भाव्यता अध्ययनले देखाएको क्षेत्रहरुमा प्राथमिकता अनुसार लागू गर्नु पर्दछ ।
- ख) केही वर्षसम्म लगातार सि.वि.आर. कार्यान्वयन गरिसकेपछि उक्त गाउँ विकास समिति नगरका वडा आफै कार्यान्वयन गर्न सक्षम र स्वावलम्बी हुने निश्चित गरी अन्य क्षेत्र (गाउँ नगर) मा कार्यक्रम सार्नु पर्दछ ।
- ग) कार्यक्रम निरन्तर कार्यान्वयन गर्न तोकिएका गाउँ नगर समिति सम्वद्ध संस्था एवं समुदायलाई जिम्मा लगाई अन्य गाउँ नगरमा योजना अनुसार विस्तार कार्य थालनी गर्नु पर्दछ ।

परिच्छेद - ६

६. विविध

६.१. अनुसूचीको विवरण र ढाँचामा सामान्य थपघट, संशोधन गर्न सकिने

यस निर्देशिकामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि कुनै संलग्न अनुसूचीको कुनै विवरणमा तात्त्विक असर नपर्ने गरी आवश्यकतानुसार थपघट, संशोधन गर्न सकिनेछ ।

६.२ श्रोत पुस्तिका तयार गर्न सकिने

यस निर्देशिकाको उद्देश्य तथा यस निर्देशिकामा भएका व्यवस्थाहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि मन्त्रालयले आवश्यकतानुसार श्रोत पुस्तिका तयार गर्न सक्नेछ र यसरी तयार गरिएको श्रोत पुस्तिकाहरु यसै निर्देशिकाका अभिन्न अंग मानिनेछन् ।

६.३. निर्देशन दिन सक्ने :

- क) यस निर्देशिकाको उद्देश्य अनुरूप कार्यान्वयनका लागि मन्त्रालय, केन्द्रिय निर्देशक समितिले आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ । यस्तो निर्देशनको कार्यान्वयन गर्नु सम्बन्धित निकायको कर्तव्य हुनेछ ।
- ख) जिल्ला स्तरिय सि.वि.आर.लाई स्थानीय स्तरमा विकास बजेट, कार्यक्रम वाँडफाँड, निर्धारण, योजना वा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन जस्ता गतिविधिमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार संरक्षण अनुकूल हुने गरी मूल प्रवाहीकरण भए नभएको बारे परिक्षण, मूल्याङ्कन वा अन्य योजनाका लागि समेत मन्त्रालय, निर्देशक समितिले अध्ययन, परिक्षण वा विश्लेषण गरी सुधारका लागि सुझाव दिन सक्नेछ ।
- ग) विभिन्न सरकारी निकाय, संघ संस्थाबाट प्रवाह हुने सेवा, सुविधा, अवसर सम्बन्धी विषय संग्रहित रुपमा मन्त्रालयले तयार गरी बेलाबेलामा प्रकाशन गर्नेछ ।

६.४. लेखा परिक्षण :

संस्थाद्वारा संचालित सि.वि.आर. कार्यक्रमको लेखा परिक्षण नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त लेखा परिक्षकले गर्नेछ ।